

יחס התורה לנכרים בארצנו

בירור בענין גר תושב

א. החרם תחרימם

במקומות רבים הזהירה אותנו התורה להכרית את יושבי הארץ (שבעה עממין) ולא לכרות להם ברית. כמו"כ הזהירה התורה מאוד לבער כל ע"ז מן הארץ פן נתפתה חלילה לעובדה כאשר עבדו הגויים שישבו כאן. והרי כמה מן הכתובים המזהירים אותנו על כך:

1. "לא תכרת להם ולא להיהם ברית, לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך ל¹", כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש" (שמות כג, לב-לג).
2. "והורשתם² את כל יושבי הארץ מפניכם. ואבדתם את כל משכיתם, ואת כל צלמי מסכתם תאבדו, ואת כל במותם תשמידו. והורשתם³ את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה... ואם לא תורישו⁴ את יושבי הארץ מפניכם, והיה אשר תותירו מהם, לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה. והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם" (במדבר לג, גב-נו).
3. "השמר לך פן תכרת ברית לישב הארץ אשר אתה בא עליה, פן יהיה למוקש בקרבך" (שמות לד, יב).

- (1) ומשמע פשוט שאיסור הישיבה בארץ חל רק על אלה שיש חשש שיחטיאו אותנו, וכדרשת הגמרא בגיטין מ"ה ע"א: "תניא: לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, יכול בעובד כוכבים שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז הכתוב מדברי ת"ל: לא תסגיר עבד אל אדניו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו עמך ישב בקרבך". ברם אם מספיקה קבלה שלא לעבוד ע"ז כדי לשבת ארץ, או שיש צורך בקבלה של ז' מצוות שנצטוו בהן בני נח או אולי תנאים נוספים, זאת נראה להלן.
- (2) וברש"י במקום הקשה: "והלא כמה פעמים הוזהרו על כך? אלא כך אמר להם משה: כשאתם עוברים את הירדן ביבשה ע"מ כן תעברו, ואם לאו מים באין ושוטפין אתכם וכן מצינו שאמר להם יהושע בעודם בירדן" (מקור הדברים בגמרא סוטה דף ל"ד ע"א) – רוצה לומר שבקיום צו זה מותנית ישיבתנו וכניסתנו לארץ.
- (3) רש"י – "והורשתם אותה מיושביה – ואז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה ואם לא, לא תוכלו להתקיים בה". רש"י לשיטתו שהורשת הארץ היא תנאי לישיבה. ועיין ברמב"ן במקום, שלמד מכאן את מצות ישיבת הארץ ושלא נניחנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה וכן יעויין ברמב"ן בהשמטותיו לספר המצוות לרמב"ם מצוה ד'.
- (4) "רבי לוי כד פתח לפרשתה דמגילת אסתר (מגילת הגלות, שבתקופתה עם ישראל הם עבדי אחשוורוש) פתח פתחא מהאי קרא, 'ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם... והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם' (מגילת יא, א)". רבי לוי רואה במחל של אי כיבוש הארץ וגירוש כל יושביה את הסיבה הראשונה והעיקרית לגלות וכפי שמשמע מהפסוקים כאן.

4. "ונתנם ה' אֱלֹהֶיךָ לַפְּנֵיךָ וְהִכִּיתֶם, הַחֵרֵם תַּחֲרִים אֹתָם, לֹא תִכְרַת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תַחֲנַם...⁽⁵⁾ (דברים ז', ב').

5. "וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תַחֲוֶס עֵינֶיךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי מִוֶּקֶשׁ הוּא לְךָ... וְנָתַנָּם ה' אֱלֹהֶיךָ לַפְּנֵיךָ וְהִמָּס מֵהוּמָה גְדוּלָה עַד הַשְּׂמֵדָם. וְנָתַן מַלְכֵיהֶם בְּיָדְךָ וְהִאֲבֹדְתָם אֶת שְׂמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא יִתְצַב אִישׁ בַּפְּנֵיךָ עַד הַשְּׂמֵדָךְ אֹתָם" (דברים ז', טז-כד).

6. "כִּי יִכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִים אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שְׂמָה לְרִשְׁתָּם אֹתָם מִפְּנֵיךָ וִירִשְׁתָּ אֹתָם וְיֹשְׁבֵת בְּאֶרְצָם⁶. הַשְּׂמֵר לְךָ פֶּן תִּגְקֹשׁ אַחֲרֵיהֶם אַחֲרֵי הַשְּׂמֵדָם מִפְּנֵיךָ וְכוּ' " (דברים יב, כט-ל').

7. "כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֵם עֲלֶיהָ וְקִרְאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם⁷. וְהָיָה אִם שָׁלוֹם תַעֲנֶךָ וּפְתַחְתָּ לָךְ, וְהָיָה כָל הָעָם הַנִּמְצָא בָּהּ יִהְיוּ לְךָ לְמַס וְעַבְדוֹךָ⁸. וְאִם לֹא תִשְׁלִים עִמָּךְ וְעָשִׂיתָ עִמָּךְ

(5) ולפירושה של המילה תחנם נאמר בגמרא ע"ז דברים אלו: "תניא, ולא תחנם – לא תתן להם חניה בקרקע. דבר אחר ולא תחנם – לא תתן להם חן. דבר אחר ולא תחנם – לא תתן להם מתנת חנם. ועוד למדו מכאן שאסור לרחם עליהם ואסור להצילם ואסור לרפאותם. ויש לברר על מי בדיוק חל איסור זה אם רק על שבעת העמים כמשתמע מתחילת הפרשה, או אף על שאר העמים? ומה דינם של הנכרים כיום ביחס לאיסור זה? ועוד יתברר להלן.

יעויין בפירושו רבינו בחיי המסביר כיצד דרשו חז"ל כל כך הרבה הוראות ממילה זו וז"ל: "ממילה זו דרשו חז"ל על פנים רבים, מלשון חן ומלשון חניה ומלשון חנם, מלבד פשוטו שהוא לשון חנינה, כאילו אמר: לא תחון אותם והוא שדרשו במסכת ע"ז, לא תחנם לא תתן להם חן, אסור לו לאדם שיאמר: כמה נאה גוי זה שנא' לא תחנם, קרי ביה לא תחנם החי"ת בחיריק, ועוד דרשו בו לא תחנם לא תתן להם חניה בקרקע שאסור למכור להם קרקע בארץ ישראל שזה יהיה סיבה שיתישבו שם, והתורה אמרה: לא ישבו בארץ פן יחסיאו אותך לי, קרי ביה לא תחנם החי"ת בפתח והחי"ת בשוא ופתח, ועוד דרשו בו, לא תחנם – לא תתן להם מתנת חנם, קרי ביה לא תחנם החי"ת בפתח והנן בדגש, ולמדנו מכאן, כמה גדול כח התורה שהיא נדרשת לכמה טעמים עד שאפילו תיבה אחת היא מתפרשת לכמה ענינים לפי הנקוד, ובהתנועע הנקוד תתנועע התיבה, כי האותיות הם הגוף והנקוד הוא הנפש".

6) ובספרי למדו מכאן ששקולה מצות ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות בתורה, וזה אחד המקורות לשיטת הרמב"ן שיש מצות ישיבה בארץ, ויעויין בתורה תמימה שהסביר כיצד למד הסיפרי דבריו מפסוק זה.

7) רש"י – "במלחמת הרשות הכתוב מדבר כמו שמפורש בענין כן תעשה לכל הערים הרחוקות" – ולדעתו במלחמת מצוה וכיבוש הארץ מידי שבעת העמים אין קריאה לשלום, אמנם אם ימצאו משבעת העמים בתוך יושבי הארצות הרחוקות וירצו בשלום מותר לקיימם. ואילו הרמב"ן במקום חולק וסובר שגם לשבעת העמים קוראים לשלום ואם השלימו מקבלים אותם, וגם ברמב"ם הלכות מלכים פ"ו ה"א משמע כדעת הרמב"ן. ויעויין שם בלחם משנה שדן ארוכות בשיטות רש"י, רמב"ן והרמב"ם, אולם ברמב"ם בספר המצוות מצווה קפ"ז ובעקבותיו בחינוך מצווה צ"ד משמע כדעת רש"י שאין שאילת שלום במלחמת שבעת העמים; ולהלן נדון בסתירה בדברי הרמב"ם.

8) מס ועבודת הם שני תנאים בקבלת העמים מלבד ז' מצוות בני נח ויעויין ברמב"ן מה בין מס לעבודות וכן ברמב"ם הלכות מלכים פ"ו ה"א וה"ג ולפ"ז יוצא שעכו"ם הרוצה להיות גר תושב צריך לקבל עליו שני תנאים אלו נוסף לשבע מצוות. והנה המעייין ברמב"ם בכל המקומות אשר כתב על גר תושב ותנאי קבלתו לא הזכיר ענין המס והעבודות וצ"ע; ועוד יתבאר בהמשך.

מלחמה וצרת עליה. ונתנה ה' אֱלֹהֶיךָ בידך והכית את כל זכורה לפי חרב. רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבז לך ואכלת את שלל אויבך אשר נתן ה' אֱלֹהֶיךָ לך. כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנה. רק מערי העמים האלה אשר ה' אֱלֹהֶיךָ נתן לך נחלה לא תחיה כל בשמה. כי החרם תחרימם, החתי והאמרי, הכנעני והפרזי, החוי והיבوسی כאשר צוּך ה' אֱלֹהֶיךָ, (דברים כ', י"א).

מכל הכתובים הנ"ל עולה, שהתורה צייתה על מלחמת חרמה והשמד על הגויים שישבו בא"י (אם לא רצו להשלים), מלחמת חרמה לביעור כל זכר של ע"ז מישראל, כדי שלא יהיו לפח ולמוקש לעם ישראל בא"י. ואכן, המעיין בקורות עם ישראל מאז כיבוש הארץ בימי יהושע ועד גלות ממנה, יווכח שכל מסכת חייו, התנהגותו, נאמנותו לה', לתורה ולארץ, תלויים היו בקיומם או באי קיומם של צוים אלו. על כן חוזר המקרא ומתריע, הן בימי יהושע והן בתקופת השופטים, על אי קיומם של צוים אלו ועל שהשאירו בארץ אותם אנשים שהם שורש ע"ז ויסודה הראשון⁹.

וכך אומר מלאך ה' העולה מן הגלגל אל הבכים:

"ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבכים ויאמר אעלה אתכם ממצרים ואביא אתכם אל הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם, ואמר לא אפר בריתי אתכם לעולם. ואתם לא תכרתו ברית ליושבי הארץ הזאת, מזבחותיהם תתצון, ולא שמעתם בקולי מה זאת עשיתם; וגם אמרתי לא אגרש אותם מפניכם והיו לכם לצדים ואלהיהם יהיו לכם למוקש. ויהי כדבר מלאך ה' את הדברים האלה אל כל בני ישראל, וישאו העם את קולם ויבכו. ויקראו שם המקום ההוא בכים, ויזבחו שם לה' ¹⁰".

וכל דברי התוכחה של יהושע והזקנים ושאר שליחי ה' לא הועילו, והכתוב שם מסכם: "ובני ישראל ישבו בקרב הכנעני, החתי והאמרי והפרזי והחוי והיבوسی. ויקחו את בנותיהם להם לנשים ואת בנותיהם נתנו לבניהם, ויעבדו את אלהיהם", (שופטים ג', ה'–ו').

ובני ישראל לא השתחררו מהצדים והשכים, המוקשים והקוצים הללו עד יום גלות הארץ, עד שהתקיימו בהם דברי המקרא: "והיה כאשר דמיתי לעשות להם, אעשה לכם" (במדבר לג, נו). אמנם התיחסות חמורה זו היא בעיקרה כלפי שבעת העמים שהיו עיקר עבודה זרה בעולם ויסודה הראשון, וכל זמן שהיו קיימים בעולם והשפיעו עליו במעשה ובמחשבה, לא היתה שום אפשרות של ישום עקרונות הצדק והיושר, האחוה והחסד, המוסר והתרבות, בעולם.

וכך כותב מרן הגראי"ה קוק זצ"ל לתלמידו ר"ר בנימין מנשה לוין: "ושבע האומות – אשר היום, אחרי אשר היד האֱלֹהִית הפיצה את ענני מאפליה אלה לכל עבר – לא נוכל גם לצייר את עומק הרשעה שהיה מאוחד כבר עם כל תכונת נפשם. ומפני אותו השריד אשר נואלנו להותיר מהם, גרמנו לנו כל אותן הצרות החמריות והרוחניות, ולמדנו לעשות את כל תועבותיהם, שריפת בנים ובנות באש וכל תועבות האמורי. אתה יקירי שואל: למה התייחסנו אליהם באכזריות? – לא נוכל לצייר, כמה חשוך ושפל היה העולם, לולא האכזריות הזאת שלנו" (אגרות ראייה, ירושלים תרפ"ג עמ' 47)

(9) לשון הרמב"ם בספר המצוות קפ"ז והחינוך מצוה צ"ג.

(10) וכן אומר להם יהושע: "כי אם שוב תשובו ודבקתם ביתר הגויים האלה ידוע תדעו כי לא יוסיף ה' אֱלֹהֵיכֶם והוריש את הגויים מפניכם והיו לכם לפח ולמוקש ולשטן כצידכם ולצננים בעיניכם" (יהושע כג, יב"ג).

אולם חלק מהצווים החמורים שמנינו לעיל מתייחסים גם לעובדי עבודה זרה שאינם משבעת העמים, באשר מעשי ידיהם (של שבעת העמים) בידיהם, והסכנות שריחפו על עם ישראל והעולם כולו משבעת העמים, מרחפות עלינו גם מעמים אלו, ושומה עלינו לברר בצורה מדוייקת מה צריך להיות יחסנו כלפיהם.

ב. עמך ישב בקרבך

לעומת כל האמור לעיל אנו מוצאים פסוקים רבים בתורה המורים על יחס חיובי כלפי הנכרי שבקרבנו. התורה למשל אוסרת עלינו להסגיר עבד נכרי אל אדוניו ולא להונתו בדברים, ככתוב: "לא תסגיר עבד אל אדוני אשר ינצל אליך מעם אדניו. עמך ישב בקרבך"¹¹ במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו, לא תוננו" (דברים כג, טז-יז). עוד מצווה אותנו התורה לתמוך בנכרי ולסעדו: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו, גר ותושב וחי עמך" (ויקרא כה, לה). וכן הורתה לנו התורה לתת מתת חנם לגר תושב (למרות האסור של "לא תחנם"): "לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה"¹² ואכלה או מכר לנכרי, כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, לא תבשל גדי בחלב אמו" (דברים יד, כא). וכן דאגה התורה שגר תושב יוכל לנוס אל עיר מקלט ולהקלט שם ככתוב: "לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם תהיינה שש הערים האלה למקלט לנוס שמה כל מכה נפש בשגה" (במדבר לה, טו). כמו כן זיכתה התורה לגר תושב מפירות שביעית כנאמר: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך, ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" (ויקרא כה, ו)¹³.

מובן מאליו שיש להבחין בין שני מיני נכרים (או שלושה מינים כפי שגראה בהמשך): בין נכרי עכו"ם, עובד ע"ז, שאליו מתייחסת התורה בחומרה יתירה ואוסרת ישיבתו בארץ, לבין נכרי הקרוי "גר תושב" (שיש רוצים לומר שלענינים מסויימים חלה בו גירות במקצת) שכלפיו מתייחסת התורה באופן חיובי ומצווה אותנו להחיותו ולפרנסו. על כן מוטל עלינו לברר מי נחשב לגר תושב ומה דינם של הערבים (המוסלמים ונוצרים) בארצנו, ומה דינם של שאר הנכרים?

(11) אמנם יש מיגבלות לישיבתו של עבד זה כאשר דרשו בסיפרי: "עמך ישב – בעיר עצמו ולא בעיר בפני עצמה שישבו בה רק גרי תושב) בקרבך – ולא בספר (מחשש שימסרו העיר לאויבים) במקום אשר יבחר – במקום שפרנסתו מצויה, בשעריך – ולא בירושלים, באחד שעריך – שלא יגלה מעיר לעיר, בטוב לו – מנוה הרעה לנוה היפה".

(12) "תניא ר' יהודה אומר, לגר אשר בשעריך תתננה או מכר לנכרי, דברים ככתבן: לגר בנתינה ולנכרי במכירה" (פסחים כ"ב, ב').

(13) עוד מצאנו בדברי חז"ל יחס חיובי לגר תושב, וז"ל הרמב"ם איסורי ביאה י"ד ו': "איזהו גר תושב? זה עכו"ם שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז עם שאר המצוות שנצטוו בני נח ולא מל ולא טבל הרי זה מקבלין אותו, והוא מחסידי אומות העולם, ולמה נקרא גר תושב? לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל". וכן כתוב בהלכות מלכים ו' יב: "וכן יראה לי שנוהגים עם גר תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל וכו'".

ג. גר תושב

כדי שנכרי יקבל מעמד של גר תושב צריכים להתקיים ארבעה תנאים אלו:

1. קבלת שבע מצוות בני נח בפני בי"ד.
 2. קבלת שבע מצוות וקיומן מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה.
 3. שהיובל נוהג; שאין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג.
 4. קיבל על עצמו להיות למס ולעבד¹⁴.
- הבה נבדוק תנאים אלו אחד לאחד.

1. קבלת שבע מצוות בני נח לפני בי"ד של שלשה

שנינו בגמרא ע"ז: "איזהו גר תושב כל שקיבל עליו בפני ג'¹⁵ חברים שלא לעבוד עבודת כוכבים דברי ר"מ, וחכ"א כל שקיבל עליו שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח, אחרים אומרים אלו לא באו לכלל גר תושב, אלא איזהו גר אוכל נבילות שקיבל עליו לקיים כל מצוות האמורות בתורה, חוץ מאיסור נבילות" (ע"ז, ס"ד, ע"ב).

הרמב"ם הכריע להלכה כדעת חכמים, שצריך שקבל עליו שבע מצוות בני נח בפני ג'¹⁶: "ומקבל אותם (שבע מצוות בני נח) הוא הנקרא גר תושב בכל מקום וצריך לקבל עליו בפני שלשה חברים" (הלכות מלכים פ"ח, ה"י)¹⁷. וכן כתב הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פי"ד ה"ז:

(14) למרות שאפשר שלא בכל הנכרים הרוצים להיות גר תושב צריך להתקיים תנאי זה, נדמה לי שביחס לערבים בארצנו צריך תנאי זה להתקיים ועל כן צירפתיו לתנאי גר תושב.

(15) קבלה בפני ג' גורמת לכך שהמקבל מדקדק יותר במצוות אלו כלשון הרמב"ן למסכת מכות דף ס' ע"א: "וגר תושב הוא שבא לבית דין ישראל וקיבל עליו תורה יותר משאר בני נח שלא קבלם, מפני שהוא מדקדק עליו ביותר" וכן כתב הר"ן בריש ע"ז וז"ל: דאף על גב דבני נח מוזהרים שלא לעבוד ע"ז, מפני שאינן נזהרין בכך צריכים לקבלה, ומכלל דכל שלא קיבל חשבינן ליה כעובד עבודת כוכבים. וכן כתב החזו"א שביעית סימן כ"ד וז"ל: "דבלא קבלה אין אנו בטוחים בזהירותם ואין אנו בקיאים בהם" ועוד נראה בהמשך למאי נפקא מינה.

(16) ובדרך עיוני שמתי לב שרש"י בכמה מקומות כותב שדי שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז כדעת רבי מאיר, עיין דברים יד, כא, ויקרא כה, לה, פסחים כ"א ע"ב, ב"ק ק"ג ע"ב ואחרי כן ראיתי באנציקלופדיה תלמודית ערך גר תושב בהערה 7 שצויין מקומות נוספים כגון ב"מ ע"א, א, וק"ב א'. וסנהדרין צו ב' ויבמות מ"ז ב', וכריתות ט' א', וערכין כ"ט א'. והפנה לשו"ת ושב הכהן ס' לו שנסתפק בדעת רש"י להלכה.

(17) והרמב"ם בספר המצוות פסק כדעת ר"מ וז"ל: "הזהירנו מהושיב עובדי ע"ז בארצנו כדי שלא נלמוד כפירותם, כאמרו לא ישבו בארצכם פן יחטיאו וכו' ואילו רצה העכו"ם לעמוד בארצנו אינו מותר לנו עד שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז וכו'" (ל"ת נ"א) ובעקבותיו הלך גם החינוך במצוה צ"ד שם כתב: "...דיגי המצוה משאז"ל שאילו רצו להניח ע"ז אעפ"י שעבדוה מתחלתו שמתרים לשכון בארצנו וזהו הנקרא גר תושב, כלומר שהוא גר לענין לישוב בארצנו כשאז"ל איזהו ג"ת זה שקבל שלא לעבוד ע"ז". וכבר העיר המנחת חינוך שם שהחינוך פסק שלא כהלכה, ושלא נראה כמוהו מדברי הרמב"ם ביד החזקה.

כדי להסביר את שיטת הרמב"ם והחינוך ומדוע נטה הרמב"ם כאן משיטתו ביד החזקה נציין סתירה נוספת. הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ו הלכה א' כותב: "אין עושים מלחמה עם אדם בעולם עד שקורין לו שלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה שנא' כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום, אם השלימו וקבלו שבע מצוות בני נח עליהן—

"איזה הוא גר תושב זה עכו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד כו"ם עם שאר המצוות שנצטוו בני נח ולא מל ולא טבל ה"ז מקבלין אותו והוא מחסידי אומות העולם, ולמה נקרא שמו תושב לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל כמו שביארנו בהלכות עכו"ם" (וכן כתב בהלכות ע"ז פ"י ה"ו, וכן כתב בהלכות מאכלות אסורות פ"א ה"ז ובהלכות שבת פ"כ ה"ד).

וכן פסקו הטור והשו"ע (יו"ד סי' קכ"ד): "גר תושב, דהיינו שקיבל עליו שבע מצוות ... מגעו אוסר בשתייה" (ולא בהנאה). וכן כתבו הרמב"ן בריש מס' ע"ז והריטב"א למס' מכות. וז"ל הר"ן והריטב"א מכות דף ט ע"א ד"ה אלמא: "ג' לשונות נאמרו בכותים, גר תושב ובן נח וכותי. גר תושב הוא שקיבל בבית דין של ישראל לקיים שבע מצוות בני נח כדאיתא בע"ז (ס"ד, ב') וכזה מותר להתישב בינינו, ולזה נקרא תושב וכיון שקבלו בבית דין הוא נקרא בשבע מצוות אלו מצווה ועושה, וכי הא אנו מצווין להחיותו ככתוב: וחי אחיך עמך, ואין צריך לומר שאסור לנו לגרום לו שום קטלה, וכל שכן להורידו לבור. ובן נח הוא שלא קיבלם בבי"ד אלא דקים לן שמקיים אותם מעצמו, והוא נדון בהם כמי שאינו מצווה ועושה... ולא לגרום בו שום קטלה כיון דסוף סוף עושה אותם, שאף שאינו מצווה ועושה שכר יש לו קצת כדאיתא התם. וסתם כותי הוא שאינו זהיר לקיים שבע מצוות וכו" עכ"ל.

אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס וכו". דהיינו הרמב"ם לומד כרמב"ן שהבאנו בהערה 7 שהקריאה לשלום היא בין במלחמת מצוה ובין במלחמת הרשות. והנה המעיין בספר המצוות מצות עשה קפ"ז יראה שהרמב"ם לא הזכיר שם קריאה לשלום (המצוה מתיחסת שם להכרתת שבעה העמים) וכן בחינוך מצווה צ"ג לא הזכיר ביחס לשבעת העמים קריאה לשלום, וכל זה בשיטת רש"י שהבאנו בהערה 7.

ונראה לי להסביר את שיטת הרמב"ם בספר המצוות, והחינוך, בשיטתו של רש"י בפרשת קריאה לשלום בתורה. רש"י למד שהפרשה עוסקת במלחמת הרשות (בערים הרחוקות, ולא במלחמת שבעת העמים – הערים הקרובות) ולערים הקרובות, דהיינו לשבעת העמים לא קוראים לשלום כיון שמחויבים אנו להחרימם ולא לחיות מהם כל נשמה. אולם אם מישוה מהערים הקרובות חוזר בתשובה ומתגייר כותב רש"י שמותר לקבלו ולקיימו וכדבריו שם: "למען אשר לא ילמדו אתכם – הא אם עשו תשובה ומתגיירין אתה רשאי לקבלם". והקשה הרא"ם שם: "פשיטא שמותר לקבלם ומה קמ"ל? וי"ל הא קמ"ל דאע"פ שלא קבלו עליהם רק שבע מצוות בני נח אתה רשאי לקבלם". יוצא לשיטת רש"י ששבעת העמים צריכים לקבל עליהם שבע מצוות בני נח אם רוצים להשלים ולהשאר בארץ, ושאר עובדי ע"ז די שיקבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז. ורש"י למד זאת מהתוספת של "למען אשר לא ילמדו אתכם": שהרי מילים אלו מיותרות הן ולשם מה נכתבו? כדי ללמד שגם לשבעת העמים יש אפשרות של הצלה. ופסוק זה מתייחס רק לערים הקרובות ולא מתייחס לכל הפרשה, ולכך הרמב"ם בספר המצוות, והחינוך, שלמדו הפרשה בתורה כרש"י, היו חייבים לפסוק ששאר עובדי ע"ז שלא משבעה העמים די להם בהפסקת ע"ז כדי להנצל (ויוזו כדעת ר"מ בברייתא) ואילו שבעה העמים לא קוראים להם לשלום כלל, ורק אם מעצמן קיבלו עליהם שבע מצוות בני נח וחזרו בתשובה משאירים אותם. אבל שאר עובדי ע"ז שלא כתוב אצלם "למען אשר לא ילמדו אתכם" אינם צריכים קבלת שבע מצוות אלא די בהפסקת ע"ז.

לעומת זאת הרמב"ם ביד החזקה, שחזר בו ממה שכתב בספר המצוות, ופסק שהקריאה לשלום היא בכל מקרה בין במלחמת הרשות ובין במלחמת מצוה וא"כ לדעתו אין הבדל בין שבעה העמים לשאר העמים ולכולם אותו דין שצריכים לקבל עליהם שבע מצוות, לפי שנלמד מהפסוק "למען אשר וכו" – שמתחם לכולם, הוא סיכום לכל הפרשה, וההבדל בין הערים הקרובות והרחוקות הוא רק במקרה שלא השלימו איתנו, שבערים הקרובות אסור להחיות כל נשמה ומהערים הרחוקות מותר להשאיר הנשים הטף והבהמה. (ויעיין בתורה והמדינה כרך ז' מאמרו של הרב ישראלי מעמד הנכרי במדינה הישראלית" שגם עמד על הסתירה בדברי הרמב"ם ומה שתירץ שם, והנראה לענ"ד כתבת).

2. קבלת שבע מצוות וקיומן מפני שכך ציווה בהן הקב"ה בתורה

תנאי נוסף לקבלת מעמד גר תושב הוא, שהמקבל עליו שבע מצוות בני נח יעשה אותן מפני שכך ציווה בהן הקב"ה בתורה ולא מהכרעת דעתו. וז"ל הרמב"ם: "כל המקבל שבע מצוות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא. והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציווה בהן הקב"ה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהם. אבל אם עשאן מפני הכרעת הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם ולא"¹⁸ מחכמיהם"¹⁹ (הלכות מלכים פ"ח הי"א) (ואף שבדברי הריטב"א והרמב"ן בחידושיהם למכות דף ט ע"א לא הוזכר תנאי זה וכן לא הזכירו המאירי יעוין בדברי המאירי ליבמות מ"ח ע"ב וכן משמע מהיראים סי' רל"ג, כיון שלא כתבו להיפך אין לנו לסמוך אלא על דברי הרמב"ם ביד החזקה).

3. אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג

עוד הוסיף הרמב"ם וכתב שאין דין גר תושב נוהג בזמן הזה וז"ל: "... אבל בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו ואפילו יושב ישיבת עראי, או עובר ממקום למקום בסחורה, לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו שבע מצוות שנצטוו בני נח שנאמר: לא ישבו בארצך – אפילו לפי שעה, ואם קבל עליו שבע מצוות הרי זה גר תושב, ואין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד"²⁰ (הלכות עבודת כוכבים פ"י ה"ו).

ומקור הדברים בדברי הגמרא בערכין דף כ"ט, א'. וזה לשון הגמרא: "ר"ש בן אלעזר אומר: אין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג אמר רב ביבי מ"ט אתיא טוב טוב, כתיב הכא: כי טוב לו עמך (דברים טו, טז) וכתיב התם: בטוב לו לא תוננו (דברים כג, יז)"²¹.

(18) זו הגירסא בדפוסים שלנו אבל בשו"ת מהר"ם אלשקר סי קי"ז וכשו"ת ענג יו"ט או"ח סימן י"ט ועוד אחרונים כתבו שהגירסא הנכונה היא אלא מחכמיהם.

(19) בכ"מ כתב שהרמב"ם כתב דברים אלו מסברה דנפשיה ונכוחה היא, אולם האחרונים ציינו שמקור הדברים בברייתא של ר' אליעזר בן יעקב, ויעוין בתשובות הרמב"ם הוצאת פרימן עמ' 370, ובספר תועפות ראם על יראים השלם סי' רל"ג כתב שהיראים כנראה חולק עליו בזה.

(20) וכן כתב הרמב"ם באיסורי ביאה פי"ד ה"ח, והלכות שבת פ"כ הי"ד.

(21) והרב א.א. קפלן נתן טעם לדבר וכתב: וביסוד הדין שאין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג נ"ל טעמו שלא רצתה תורה לטמע את הנכרים בישראל כל עוד שלא נתגיררו לגמרי, שמא ישפיעו עליהם לרעה, כמו שנא': לא ישבו בארצך פן יחסיאו אותך לי, הוא הדין עכשיו ועוד ק"ו בדבר, כשאין אנו יושבים בארצנו כי אם בארצות אויבינו, שהם יכולים להחטיא אותנו כשיתערבו בינינו, אבל בזמן שכל ישראל יושבים על אדמתם, שהוא בזמן שהיובל נוהג, וארץ ישראל מחולקת כהלכתה בכל מדרגות הקדושה רק אז יש לנו לקבל אנשים מן האומות, הרוצים להתחנך לאט לאט במצוות התורה, שאינם יכולים לקבל עליהם את כל התורה כולה בבת אחת, כי אז אנו מקבלים אותם אלינו וקובעים להם מקום מיוחד מחוץ לערי ישראל, שבהם ישבו בינם לבין עצמם, רק יבואו מזמן לזמן אל הערים לראות במנהגי ישראל וללמוד מתורתם, שכן אמרו בספרי שהביא הראב"ד בהשגתו לפי"ד מה' אסורי ביאה ה"ח, שאין מושיבין גר תושב בתוך העיר, שנאמר עמך ישב, ולא בעיר עצמה. אבל בזמן שאין היובל נוהג, שאין בידינו לקבוע לו מקום מיוחד ←

והראב"ד שם השיג על הרמב"ם שתי השגות. השגה ראשונה: "אמר אברהם זאת לא מצאנו ולא שמענו מעולם והפסוק שהוא מביא בז' אומות הוא ואפילו לדבריו ישיבה כתוב בהן ולא העברה"²². והשגה שניה: "א"א איני משה לו בישיבת הארץ". והכ"מ הסביר את השגת הראב"ד וכתב:²³ "טעמו לומר שאע"פ שאין מקבלין גר תושב בזמן שאין היוכל נוהג, אם קבל שבע מצוות למה ימנעו אותו מישיבת הארץ הא ליכא למיחש ביה פן יחטיאו, ולדעת רבינו נראה לומר שאין ה"נ שאם קבל עליו שבע מצוות שאין מונעין אותו מישיבת הארץ. ולא בא לומר אלא שאין בית דין מקבלין אותו".

והבנת הכ"מ ברמב"ם נראית קשה מאד, שהרי לדעת הרמב"ם דין גר תושב תלוי בקבלת ז' מצוות בפני בי"ד של ג' ובלא קבלה זו אין לו דין גר. ועוד כתב הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה שגר תושב נקרא בשם זה על שום שהותרה ישיבתו בינינו בארץ ישראל. וזה לשונו שם: "ולמה נקרא גר תושב, לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל כמו שביארנו בהלכות עכו"ם". וגם הריטב"א בחידושו למסכת מכות כתב שלזה נקרא תושב מפני שמותר לו להתיישב בינינו. וכן החיגוך במצווה צד כתב: "וזהו הנקרא גר תושב, כלומר שהוא גר לענין שכתב בארצנו". וא"כ איך יתכן שישיבתו בארץ תהיה מותרת גם בלי קבלת בי"ד? וגם הסברה שתב הכ"מ בדברי הראב"ד שכיון שהנכרי נוהג בז' מצוות אין חשש של פן יחטיאו אינה מוכרחת עפ"י מה שכתבנו לעיל בשם הרמב"ן והר"ן והחזו"א שביעית סימן כ"ד, (עיין לעיל הערה 15) שע"י קבלה בבי"ד הם מדקדקים בהם ביותר, ואנו בטוחים בהם, וסומכים על מנהגם. ועוד הוסיף שם הר"ן וכתב "ומכלל שאם לא קיבל עליו (בפני ג') חשבינן ליה כעובד עבודת כוכבים".

ואכן מדברי הה"מ בהל' איסורי ביאה נראה שאינו סובר כמו הרמב"ם, שכן כתב שם: "ומה שכתב (הראב"ד) שבזמן שאין היוכל נוהג מותר לישיב בעיר עצמה אין נראה מדברי רבינו פ"י מהלכות עכו"ם וחוקות העכו"ם, וגם לא ראיתי בדברי רבינו מ"ש שאין מושיבין אותו בתוך העיר

בא"י, וגם אין כל ישראל בא"י, ונמצא שיטמע בתוכנו, אסרה תורה עלינו לקבל גר-תושב, כי אין אנו ראויים בזמן הזה להיות מחנכים לאחרים, מאחר שגם אנחנו עצמנו עומדים בחזקת סכנה שלא ישפיעו אלינו אחרים לדעה ושלא נחטא ונכשל, מפני מעוט הלבבות ושפלות הדורות ורבוית התלאות (דברי תלמוד חלק א' עמ' רפג').

והראב"ד בהלכות איסורי ביאה פ"ד כתב הטעם משום שיש מצוה לקבל גר תושב, ואם יבואו כל העניים של אומות העולם ויקבלו עליהם שבע מצוות נתחייב להחיותם ולא נוכל לעמוד בכך. אבל כשהיובל נוהג וכל ישראל על אדמתן יוכלו לעמוד בזה.

(22) וכמו הראב"ד סובר הסמ"ג בסי' מ"ט, ויעויין בספר פרשת דרכים דרך מצותיך חלק רביעי, שתלה איסור כריתת ברית והחרמת ז' עממים באיסור הישיבה, הסמוכים זה לזה במקרא. ולענ"ד אינם קשורים זה לזה, שהרי הרמב"ם בספר המצוות מצוות עשרה קפ"ז כתב שאיסור כריתת ברית הוא רק בז' עממים, ולעומת זאת במצוות ל"ח כתב שאיסור הישיבה הנובע מהפסוק לא ישבו בארצכם וכו' חל על כל עובדי ע"ז, וגם בחיגוך מצוות צ"ג וצ"ד משמע כהרמב"ם שהאיסור כולל כל עובדי ע"ז.

(23) יעויין באור שמח על הרמב"ן וכן במרכבת המשנה וכן בספר עבודת המלך פ"י מהל' עכו"ם, שהסבירו שהשגת הראב"ד היא שונה מכפי שהסבירה הכ"מ והיא בהתאם להשגתו על הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה י"ד, ז'. ולפי הסברם יוצא שגם אליבא דהראב"ד צריך קבלה בפני ג' וכ"ש אליבא דהרמב"ם.

עצמה בזמן היובל" (איסורי ביאה פי"ד ה"ח). וכונתו לדברי הרמב"ם כאן שבזמן שאין יובל נוהג אין דין גר תושב וממילא אסורה ישיבתו בינינו בעיר ובספר ובכל מקום, וזה שלא כדעת הראב"ד שבזמן שאין היובל נוהג יושב הוא בעיר עצמה. והבין המ"מ שאין שום אפשרות של ג"ת אף לענין הישיבה בארץ בזמן שאין היובל נוהג.

וכן משמע מדבריו בהמשך שם הלכה י': "לפי שהוא ז"ל (הראב"ד) סובר שמ"ש הגמרא בערכין דף כ"ט שאינו נוהג בזמן הזה אינו רוצה לומר שאינו נוהג כלל אלא שאין בו אותם דינים, ויש מהם שהוא להקל עליו כנ"ל, ורבינו ז"ל סובר שאינו נוהג כלל והרי הוא אצלנו לכל דבר כאילו לא קיבל כלל".

וכן המנחת חינוך מצוה צ"ד חולק על הכ"מ וכתב שם: "ומכל מקום איני יודע מי דחקו להכ"מ בדברי הר"מ, דנראה מפורש דכתב כאן דין זה לענין ישיבת הארץ, דצריך שיהיה בזמן היובל, א"כ דעתו כן, כיון שאין מקבלין אין דינו כגר תושב ועפ"ד מהלכות איסורי ביאה שכתב איזהו ג"ת שקיבל עליו ז' מצוות וכו' ולמה נקרא שמו תושב שמוותר להושיבו בארצנו וכו' ואין מקבלין ג"ת אלא בזמן שהיובל נוהג כו' נ' מדבריו להדיא דלענין ישיבת הארץ ג"כ ד"ז וכו' ". וכן החזו"א שביעית סימן כד' אות ג' הבין פשוט ברמב"ם כדברי המ"מ והמנ"ח ואף לא טרח לציין את דברי הכ"מ כהבנה נוספת ברמב"ם. וכן הבין הכפתור ופרח עמ' קס"ט בדעת הרמב"ם שאין ג"ת נוהג בימינו כלל. וכן הבינו אחרונים כגון הגר"ש ישראלי שליט"א ב"תורה ומדינה" זח עמ' צ"ז וכן הגר"ב זולטי ז"ל בתושבע"פ כ"א עמ' כ"ד.

לסיכומו של דבר נראה פשוט שלדעת הרמב"ם אין דין גר תושב נוהג בזמן הזה, שכן הבינו בדעתו הראב"ד, והמגיד משנה והמנ"ח והכפתור ופרח והחזו"א; להוציא דעת הכ"מ. ולדעת ראב"ד והסמ"ג אין איסור ישיבה אלא בז' עממים, ואף לדעת הסוברים שיש איסורי ישיבה אף בשאר העמים, יש דין ג"ת בזמן הזה לענין אם נוהג בז' מצוות ונזהר בהם⁽²⁴⁾.

4. מס ועבדות

תנאי נוסף בגדר גר תושב עולה מדברי הרמב"ם הלכות מלכים פ"ו וז"ל: "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו לשלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצווה, שנא' כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. אם השלימו וקבלו שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהם אין הורגין מהם נשמה והרי הן למס שנא': יהיו לך למס ועבדוך. קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם, והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל, אלא יהיו כבושים תחת ידם, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר בעולם,

(24) וכל זה רק לענין איסור ישיבתו בינינו אבל ודאי שאסור להחיותו וכאשר כתב הראב"ד בפ"ד מהלכות איסורי ביאה ה"ו שאין אנו מצווים להחיותו בזמן שאין היובל נוהג. כמו"כ צריך להתמלא בו התנאי השני שיעשה הו' מצוות מפני שציונו בהן ה' ולא מהכרע דעתו וכאשר כתב החזו"א שביעית סימן כ"ד: "ואף לדעת הראב"ד דוקא שהוא שלם באמונת ישראל, שישראל נתחייב בתרי"ג מצוות וב"ג בו, אבל אם יש לו דעות כוזבות והוא משועבד לדעותיו אף שאין בהם ע"ז ממש, וגם הוא שומר ז' מצוות מצד היושר – שאינו ראוי לקבלו לגר תושב, הרי הוא באיסור לא תחנם ובאיסור ישיבה וכו' ".

והמס שיקבלו שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם ובממונם, כגון בגין החומות וחוזק המצודות ובגין ארמון המלך וכיוצא בזה, שנא' וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את ביתו ואת המלוא ואת חומות ירושלים ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה, כל העם הנותר מן האמרי ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה, ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד, כי הם אנשי המלחמה ועבדיו ושריו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו".

לדעת הרמב"ם תנאי זה נכון ביחס לכל העמים שכן כתב אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצווה, וקצת תמוה מדוע לא הזכיר הרמב"ם ענין זה בכל המקומות שדן בגדר גר תושב? ונ"ל כפי שכתב הלח"מ במקום, שדין זה הוא בעת מלחמה דוקא, שאין עושים שלום עד שהאויב יקבל על עצמו להיות למס ולעבדות, אך כשמדובר בנכרי יחיד או רבים הרוצים לישב ארצנו בעת שלום, די אם יקבלו אליהם שבע מצוות וכו'.

ולפי"ז כאשר אנו דנים בערבים היושבים בארצנו ונמצאים תחת שלטון ישראלי כתוצאה ממלחמה, ורובם עדיין לא השלימו עם השלטון הישראלי ומערערים עליו בכל מיני צורות⁽²⁵⁾ נראה לומר, שחל עליהם התנאי של מס ועבדות כדי לקבל דין של גר תושב, ולא מספיק אם תנאי זה מתקיים בפועל כתוצאה מידינו התקיפה⁽²⁶⁾ שכן לא משתמע כך מלשונו של הרמב"ם; ועוד שהרמב"ם שם הוסיף וכתב ביחס לגבעונים:

"ולמה קשה הדבר לנשיאים וראו שראוי להכותם לפי חרב לולי השבועה? מפני שכרתו להם ברית והרי הוא אומר לא תכרות להם ברית, אלא היה דינם שיהיו למס ועבדים, והואיל ובטעות נשבועו להם בדין היה שיהרגו על שהטעו לולי חילול השם".

ואם מספיק שענין המס והעבדות יתקיים בפועל למרות שלא היתה קבלה מפורשת על כך, יעשו אותם עכשיו למס ועבדות ויסתיים הענין בכך? אלא רואים שצריכים קבלה מפורשת על כך⁽²⁷⁾ ואכן כך התבצעו הדברים עם הגבעונים ככתוב שם:

"ויאמרו אלהם הנשיאים יחיו ויהיו חטבי עצים ושאבי מים לכל העדה כאשר דברו להם הנשיאים" – (יהושע ט' כא). ואז יהושע קורא לגבעונים ומודיע להם שכך יהיה: "ועתה ארורים אתם ולא יכרת מכם עבד, וחטבי עצים ושאבי מים לבית אלקי" (שם כג'). והגבעונים משיבים את יהושע ואמרים: "ועתה הננו בידך כטוב וכישר בעיניך לעשות לנו עשה, ויעש להם כן ויצל אותם מיד בני ישראל ולא הרגום" (שם כז'). ורק כאשר הגבעונים הסכימו וקיבלו על עצמם להיות למס עובד הצילים יהושע מיד בני ישראל.

(25) ולרובם ככולם יש שאיפות לאומיות ודוגלים בהקמת מדינה משלהם ולרבים מהם אש"ף הוא נציגם – פירוש הדבר – שמעולם לא נכנעו לעם ישראל כניעה מוחלטת ולא קיבלו עליהם מס ועבדות. ומור' הרב אבגדר נבנצל העיר וכתב: "לענ"ד ודאי שאין הערבים בוחרים ונבחרים לכנסת ולרשויות המקומיות, ומתמנים לשופטים על ישראל, ויכולים להיבחר לנשיאות ולראשות הממשלה".

(26) ראיתי שכתב כן ידידי הרב אמנון שוגרמן בניב המדרשיה תשמ"ה-ו' כרך יח'–יט'.

(27) אפשר אמנם לומר שחששם של הנשיאים היה שמא לא ירצו להיות למס עובד ואז לא תהיה ברירה אלא להכותם ולהחריםם ומכך היו מנועים בגלל השבועה או חילול השם.

אמנם כל הדברים שכתבתי ביחס לגבעונים אינם מוכרחים ואפשר גם להסבירם בצורה שונה אך דומני שהם נוטים לדעתי, ועוד מסופק אני מאד אם גם בפועל מתקיים בערבים דין מס עובד לפי מה שהגדיר הרמב"ם ענין המס והעבדות²⁸.
 לסיכום: נכרים הנמצאים תחת ידינו כתוצאה ממלחמה צריכים לקבל עליהם מס ועבדות כדי לקבל מעמד של ג"ת²⁹.

ד. מהו גר תושב גוי או יהודי?

שאלה זו חשובה לנו כי על פיה נוכל לקבוע מהו יחס התורה כלפי הנכרי. כי אם גר תושב הוא גוי ככל הגויים אלא שמקיים כראוי את החוקים והצווים המוטלים עליו (שבע מצוות בני נח) הרי שיחסה של התורה אל הגויים הוא חיובי ואוהד ורק כלפי הגויים החריגים אשר פרקו מעליהם עול חוקים וסדר – מתיחסת התורה בשלילה וציותה להרחיקם מארצנו ומאתנו, ולא לחון אותם, על כל המשתמע מציווי זה.

לעומת זאת, אם גר תושב בקבלתו שבע מצוות בני נח, יצא מכלל הגויים ונעשה גר צדק למחצה או לשליש, אזי אי אפשר ללמוד מיחס התורה כלפיו לכלל הגויים. הלוא תהום מפרידה בינו לביןם, ואדרבא, הגויים בכללם הם גורם מזיק ומפריע לעם ישראל ולחברה האנושית בכללה וצריך להרחיקם מארצנו ולא ללמוד ממעשיהם, או – אם אפשר – לכוף אותם לקבל מצוות בני נח שנצטוו בהם, וכל מי שלא יקבל יהרג (כדברי הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ח ה"י).

(28) והרמב"ן על התורה דברים כ, יא, הגדיר ענין העבדות בצורה קצת שונה וז"ל שם: "והשעבוד הוא שיוכל כל איש מישראל ליקח מהם, לחטוב מהן עציו ולשאוב מימיו ונותן לו שכר הראוי" ונדמה שגם זה לא מתקיים כיום.

(29) עוד ג"ל לומר שהנכרים צריכים לקבל עליהם מס ועבדות גם מדין מצוות כיבוש וירושת הארץ לדעת הרמב"ן, שכן כתב הרמב"ן בספר המצוות (השמטה ד'): "שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם (ו' עממים) ואם רצו להשלים – נשלים ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות..." וכיצד מתישבת הרישא עם הסיפא? והן כתב הרמב"ן בפירושו לדברים כ, יא, שאם האומות השלימו איתנו וקיבלו עליהם ז' מצוות מותר להשאירם בארצנו. וכיצד מתקיימת מצוות ישוב הארץ אם הם יושבים בארצנו. ועל כן חייבים אנו לומר שאם האומות מקבלים עליהם מס ועבדות (וכפי שהרמב"ן הגדיר מס ועבדות: שיקבלו עליהם מס ועבדות כדין תורה, לא כענין שכתוב: "ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והוריש לא הורישו", כי שם איננו מזכיר עבדות, אבל כמלך שנותן שוחד למלך תקיף ממנו שלא ילחם בו) נחשב הדבר שהארץ בידינו ולא ביד האומות. לפי"ז חייבים אנו לעשות זאת לכל האומות היושבות בארצנו ולא דוקא לעמים שנצחנו אותם במלחמה. ואולי כלפי בודדים אין חובה כזאת כי ישיבתם פה אינה מפקעת מאתנו את מצות ישוב הארץ. עכ"פ כלפי אומות שלמות או קבוצות שטוענות להגדרה עצמית הדבר ברור. ומהסיבה הזו שמו ישראל את הגבעונים למס עובד כפי שהסביר הרמב"ן. וכן עשה שלמה לכל הנותנים מן האמורי והפריזי וכו' ששם אותם למס עובד נוסף על מה שקיבלו עליהם ז' מצוות. מיותר לומר שרעיון "האוטונומיה" הוא בנגוד לשיטת הרמב"ן במצות ישוב הארץ.

ביחס לשאלה זו מצאנו כמה שיטות:

א. גר תושב הוא נכרי השומר כראוי שבע מצוות בני נח

הרב אברהם אליהו קפלן בספרו "דברי תלמוד" חלק א' עמ' קפה כותב: "אין שום הפרש בדין בין בן נח לגר תושב, שבאמת כל בן נח חייב להיות גר תושב, כלומר חייב להאמין במעמד הר סיני ובהודעת משה על שבע המצוות שנצטוו בהן קודם כל בני האדם, אלא שגר תושב הוא מי שמקבל עליו בפני שלשה חברים מישראל להיות כן כראוי לו... ובן נח נקרא מי שלא קיבל עליו עדיין להיות כן, אלא שהוא שומר שבע מצוות מתוך הכרע דעתו או מתוך רגילותו או מתוך דיני מדינתו".

זאת אומרת שלפי דעתו של הרב קפלן ז"ל שניהם שומרים ומקיימים אותם מצוות שציוה עליהן נת. אלא שגר תושב גם מאמין ומכיר שהתורה ציוה לקיים מצוות אלו ועושה אותם משום התורה ציוותה כן, ובן נח מקיימן מהכרע דעתו. נדמה שיש להוסיף לדבריו עוד דבר נוסף המבדיל בין גר תושב לבן נח והוא שגר תושב שקיבל עליו קיום המצוות בפני ג' ישראלים, מדקדק בהם יותר, ואנו בטוחים בו יותר משאר כותי. כאשר כתב כך הר"ן בריש ע"ז: "דאף על גב דבני נח מוזהרים שלא לעבוד ע"ז, מפני שאינן נוהרין בכך צריכים קבלה, מכלל דכל שלא קיבל, חשבינן ליה כעובד עבודת כוכבים". וכן משמע מדברי הרמב"ן בחידושו למסכת מכות דף ט' ע"א, ובדומה לזה כתב החזו"א הלכות שביעית סימן כד': "דבלא קבלה אין אנו בטוחים בזהירותם, ואין אנו בקיאים בהם".

ב. "ומאז קבלת התורה כל בני נח מחוייבים בשבע מצוות מכח תורת משה והם חייבים לקבל עליהם קיום המצוות בפני בי"ד ישראל".

הגרי"ז (הגאון הרב זאב סולובייציק זצ"ל) מבריסק בספרו "חידושי הגרי"ז", בסוף הספר, מסביר ששבע המצוות שמחוייבים בהן בני נח כיום הם מכח התורה, והגדרתן שונה וחדשה, ולא שבע המצוות שנצטוו מימי נח; ולכן חייבים כל הגויים בקבלה מחודשת בפני בי"ד ישראלי, ולא, יהרגו כפי שכתב הרמב"ם. לפי שתי השיטות הנ"ל אין הבדל מהותי בין גר תושב לנכרי, שניהם הם גויים, אלא שגר תושב הוא גוי טוב השומר על חוק וסדר כאשר נצטוו ע"י משה רבינו ואילו גוי רגיל שאינו גר תושב הוא גוי לא טוב, שאינו שומר כראוי על שבע מצוות בני נח שהם הנורמות הבסיסיות שמחייבות את כל באי העולם ועל כן לא ישבו בארצנו (כשיד ישראל תקיפה) ולא נחון אותם.

ג. גר תושב הוא גר צדק במקצת

בגמרא יבמות דף מ"ח ע"ב כתוב: "דתניא: 'וינפש בן אמתך' – בעבד ערל הכתוב מדבר, אתה אומר בעבד ערל או אינו אלא בעבד מהול? כשהוא אמור: 'למען ינוח עבדך ואמתך כמוך', הרי עבד מהול אמור, מה אני מקיים וינפש בן אמתך? בעבד ערל. 'זהגר' – זה גר תושב וכו' " ע"כ לשון הברייתא.

וכתב שם רש"י: "גר תושב – שקיבל עליו שלא לעבוד עבודת כוכבים אוכל נבילות והזהירו הכתוב על השבת דמחלל השבת כעובד עבודת כוכבים". יוצא לפי רש"י שגר תושב חייב בשמירת שבת מלבד שבע מצוות בני נח. והתוס' שם, ד"ה "זה גר תושב" תמהו על רש"י וכתבו: "וקשה דא"כ נפיש להו משבע מצוות? ובמסכת ע"ז משמע דבשבע מצוות שקבלו בני נח איקרו גר תושב, ועוד בפרק ארבע מיתות אמרינן דעובד כוכבים ששבת חייב מיתה אפילו בחול כל שכן בשבת? ובפרק ד' מחוסרי כפרה קאמר ר"ע דגר תושב אין מוזהר על השבת? ונראה דהכא בעושה מלאכה לצורך ישראל דומיא דוינפש בן אמתך" עכ"ל. וגם שאר הראשונים שם הקשו כן על רש"י וכתבו כעין התוס'.

והגאון רבי ירוחם פישל פערלא בספרו על ספר המצוות לרס"ג עשין לה, לו, לו, תירץ שיטת רש"י בכותבו שאמנם בן נח מחוייב רק בשבע מצוות ואם שבת חייב מיתה, אך יוצא מן הכלל גר תושב שהתגייר במקצת ונעשה ישראלי לענין המצוות שהוא מחוייב בהם וזה כולל גם שמירת שבת. ועוד האריך לתרץ שאר קושיות התוס' (30). ודברים דומים כתב בעל גיליוני הש"ס (ר' יוסף ענגיל ז"ל) על מסכת ע"ז דף ס"ד ע"ב וז"ל: "ודע שבגמ' סנהדרין שם מוכח דגירות של גר תושב הוא, שמקבל עליו מצוות גר תושב בתורת ישראליות, ונעשה ישראלי למצוות אלו, דאילו היה בן נח עדיין ומקיים בתורת בני נח אם כן לא יפול על זה לשון הכנסה תחת כנפי השכינה (סנהדרין צו, ב') כדמשמע התם, ואף מבני בניו של נבוכדנאצר ביקש הקב"ה להכניסן תחת כנפי השכינה וכו'".

הגדיל לעשות בעל המשנה ברורה בבאור הלכה הלכות שבת סי' ש"ד סעיף ג' שכתב שם וז"ל: "גר תושב גופא אם רצה לקבל עליו בעת תחילת גרותו עוד מצוות מלבד השבע, גם על זה חלה קבלתו ומחוייב אח"כ לקיים, אלא דמה שנקטו שבע מצוות רבותא אשמעינן, דאף ששבע מצוות מחוייב לקיים כל בן נח ומאי רבותייהו, אפ"ה חלה הקבלה ובכלל גר תושב הוא לענין שמצווין להחיותו, וכ"ש אם קבל עליו יותר מצוות בודאי מהני, ולא תקשה על זה דאיך ישמור שבת והלא גר תושב ג"כ אסור לשמור שבת כדמוכח ביבמות מ"ח ע"ב בתוד"ה זה גר תושב וכו', דזהו סתם גר תושב שלא קבל עליו רק שבע מצוות כנהוג, וא"כ הוא לענין שאר מצוות כאינו יהודי גמור, מכ"ש כשקבל עליו עוד מצוות בתחילת גירותו ובכללם היה ג"כ שבת, בודאי יכול לקיימם ומחוייב לקיימם וכו' עכ"ל".

ויעויין במאמרו של הרב גרשוני שליט"א – "המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה" (תחומין כרך ב' עמ' 180) שטוען שכך היא גם שיטת הרמב"ם והוכיח זאת ממה שכתב הרמב"ם שגר תושב צריך לקבל עליו שבע מצוות ולעשותן מפני שציוונו בהן הקב"ה בתורה והודיענו ע"י משה רבנו וכו' (הלכות מלכים פ"ח הי"א) וכן סבור לדעתו גם הרמב"ן.

(30) וראיתי בספר "תורה לישראל" להרב חיים צימרמן שליט"א עמ' 43 שהסביר בשיטת רש"י שגר תושב מחוייב רק בשמירת שבת ולא חייב במצות מנוחת שבת ולכן מותר במלאכת אוכל נפש כבמועד, ובזה הסביר נוסח התפילה: "ולא נתתו ה' אֱלֹהֵינוּ לְגוֹיֵי הָאָרְצוֹת וְלֹא הִנְחַלְתוּ מַלְכֵנוּ לְעוֹבְדֵי פְסִילִים (ואבל לגר תושב שאינו עובד פסילים כן הנחלתו) וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים – אפילו גר תושב כיון שהוא ערל אינו שייך במצות המנוחה וכו' " עכ"ל. ואמנם הדברים ראויים למי שאמרם, אך יש קצת לדקדק בדבר כי הברייתא למדה את חיוב שמירת שבת בגר תושב מהפסוק למען יגוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר (שמות כג' יב') ולכאורה כאן מדובר דוקא במצות המנוחה.

ויעויין במאמרו של הרב בצלאל זולטי זצ"ל "בעניני גר תושב" (קובץ תורה שבע"פ כ"א) שהביא ראיות רבות מדברי הרמב"ם להוכיח שאכן לשיטתו גר תושב הוא גר במקצת וע"כ מועילה קבלתו גם לבניו אחריו, ושלכן הביא הרמב"ם דיני גר תושב בפ"ד מהל' איסורי ביאה בהמשך לדיני גר צדק כי לדעתו גם גר תושב הוא גר צדק במקצת. והט"ז כתב שלרמב"ם שחיטת גר תושב מותרת מה"ת כיון שיצא מכלל העמים (עיין ט"ז שו"ע יו"ד סי' ב' ס"ק א'). ועוד נסתפק שם הרב זולטי זצ"ל מה יהיה לדעת הרמב"ם בגר תושב שנתגייר בזמן שהיובל נהג ואח"כ פסק היובל לנהוג אם ירד ממנו, מהגר תושב, דין גר תושב או כיון שזו חלות בגופו כמו בכל גר נשאר הוא גר תושב גם הלאה? וכן מה דינו של גר תושב שחזר לסורו? (והגרי"ז כתב כדבר פשוט שחזר להיות בן נח רגיל כיון שלא נעשה שום דבר בגופו, והגרי"ז לשיטתו והחזו"א שביעית סימן כ"ד ס"ק ד' כתב שגם לאחר שבטל היובל נשאר ג"ת). וכן כתב הרב חיים צימרמן שליט"א בספרו "בנין הלכה" חלק א' הלכות מילה שעל גר תושב חל דין גירות וחיובו בשבע המצוות מן התורה ולא מצד החיוב הכללי של בני נח.

למעשה עולה כך גם מדברי הרב קוק זצ"ל במשפט כהן תשובה נ"ח וז"ל שם: "ובאמת י"ל די ש נפקא מינא בין לענין הדברים שנא' בהם בתורה גר דבעי דוקא גר תושב גמור, והיינו להחיותו, דכתיב: "גר תושב וחי עמך", א"כ יש חיוב להחיותו כישראל ממשי. אבל מה דאין מפורש דבעי לזה גר, אלא הן הרחקות שמפורש בהו ענין ע"ז, א"כ י"ל פשוט דמהני כל שברור לנו שאינו בכלל זה וכו'". וכן עולה מהערותיו של בנו מרן הרב צ"י קוק זצ"ל לתשובה ס"ג בסוף הספר.

סכום דברים: מדברי כל הגאונים הנ"ל עולה שהתרחש בגר תושב תהליך של גירות מסוימת שהוציא אותו מכלל בן נח והעמיד אותו אי שם בין גוי לגר צדק, וע"כ נתחדשו בו דינים מיוחדים כגון להחיותו, ולהושיבו בארצנו ואף לשמור שבת לשיטת רש"י. ואפשר שאף יכול להתחייב בשאר המצוות (כדברי באור הלכה) אבל כלל הגויים שלא נתגיירו ונשארו בגויותם הם מוקצים מאתנו וחובה עלינו להרחיקם ולא לחון אותם וכו'. לעומת זאת מדברי הרב קפלן והגרי"ז לעיל עולה, שיחס התורה אל הגויים בכללם הוא אוהד וחיובי ורק כלפי הגויים החריגים (שהם רוב הגויים) שלא קיבלו עליהם עול חוקים וסדר (שבע מצוות) מתייחסת התורה בשלילה ודחתה אותם מנחלת ישראל³¹.

(3) בחוברת קשת בענן 32, "גשר", פורסם תקציר שעור מאת הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א, ובראשית השעור קובע הרב כך: "תחילה רוצה אני לקבוע שלוש הגבלות. ראשית, כוונתי לדון כאן בגוי כגוי, כאיש בלתי יהודי, ולא בגורמים אחרים העשויים להשפיע על היחס כלפיו. אם אותו גוי עובד עבודה זרה – ומתוך כך יש יחס מסויים אליו – הדבר מחוץ לתחום הדין הנוכחי וכו'".

ה. האם לנכרים (ערכים מוסלמים ונוצרים) בארצנו יש דין גר תושב?

1. שיטת הרמב"ם בענין הישמעאלים המוסלמים

הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פי"א ה"ז כתב: "גר תושב, והוא שיקבל עליו שבע מצוות כמו שביארנו, יינו אסור בשתיה ומותר בהנייה ומיחדין אצלו יין ואין מפקדין אצלו יין, וכן כל עכו"ם כגון אלו הישמעאלים יינו אסור בשתיה ומותר בהנייה וכן הורו כל הגאונים, אבל אותם העובדים עכו"ם סתם יינם אסור בהנייה"³². וברור מדברי הרמב"ם שאין לישמעאלים דין גר תושב אלא רק לענין היתר הנאת יינם.

וכן כתב מפורשות הכ"מ בשם הרשב"א, שם³³: "...ומשום חשש ניסוך לא גזרו אלא בעכו"ם עובד ע"ז, אבל בשאינו עובד לע"ז לא היתה גזירה. ואעפ"י שהישמעאלים הללו לא קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז שכן לא קבלו עליהם בפני ג' ז' מצוות בני נח, וברייתא קתני איזהו גר תושב, דהיינו כל שקיבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד ע"ז דברי ר"מ, וחכ"א: כל שקיבל עליו שבע מצוות בני נח, ההיא לא לענין יי"נ ושאר גזירות שגזרו בעכו"ם הוא שנוי, אלא להחיותו בלבד וכדגרסינן התם עלה דההיא: רב יהודה שדר קרבנא לאבידרנא ביום אידם אמר ידענא ביה דלא פלח לע"ז, והתניא איזהו גר תושב כל שקיבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד ע"ז? א"ל: כי תניא ההיא להחיותו... אלמא כל שידענוהו שאינו עובד ע"ז אינו בכלל גזירות הללו ולא הצריכו לקבל בפני ג' חברים אלא להחיותו בלבד ומ"מ כל שאסרו משום חתנות אף הוא אסור בו, שהרי הוא בכלל איסור חתנות ולפיכך יינו אסור בשתיה" עכ"ל. ואעפ"י שהרשב"א והכ"מ כתבו שרק לענין להחיותו צריך קבלת ז' מצוות בפני ג' זהו לשיטתם בדעת הרמב"ם שלענין ישיבה בארץ אין צורך בקבלה בפני ג', אבל כפי שהוכחנו לעיל דעת רוב הפוסקים שגם לענין ישיבתם בארץ סובר הרמב"ם שצריך קבלה בפני ג' א"כ אין לישמעאלים דין גר תושב לא לענין להחיותו ולא לישיבה בארץ. וגם לדעת כ"מ והרשב"א, שלאיסור "לא ישבו בארץ" אין צריך קבלה בפני ג' אבל צריך שיתמלאו שאר התנאים של גר תושב דהיינו שבע מצוות ושקיימים אותם משום שכך ציונו ה' בתורה, וקבלת מס ועבדות, ושני תנאים אלו האחרונים אינן מתקיימים במוסלמים היושבים בארצנו.

ויש שכתב עוד לחדש שכל שחידש דת חדשה³⁴ אף אם שומר ז' מצוות אינו בגדר גר תושב וזאת

(32) וכן כתב הרמב"ם בתשובותיו, הוצאת פריימן ירושלים סי' שס"ט: "אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל, והם מיחידים לא-ל יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי וכו'".

(33) וכן כתב בעל הכ"מ בבית יוסף טור יור"ד סימן קכ"ד וכן כתב שם הב"ח והפרישה וכן דעתו של הב"י לענין מתנת חנם שהסור בסימן רמ"ט חושן משפט כתב: "אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת כוכבים אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצווה להחיותו" וכתב הב"י: "ומ"ש רבינו אסור ליתן מתנת חנם לעובד כוכבים לאו לאפוקי ישמעאל אלא לאפוקי גר תושב, דהיינו שקיבל עליו ז' מצוות בני נח וזהו שאנו מצווים שהישמעאלים כן נחשבים לגרי תושב לענין זה. ועל הב"ח הוה סמך מרן הרב קוק לענין היתר המכירה שעוד נדבר בו להלן.

(34) מהר"ץ חיות בקונטרס אחרון שאחרי מנחת קנאות.

על פי הרמב"ם בהלכות מלכים פ"י ה"ט וז"ל: "עכו"ם שעסק בתורה חייב מיתה, לא יעסוק אלא בשבע מצוות שלהם בלבד, וכן עכו"ם ששבת אפילו ביום מימות החול אם עשאו לעצמו כמו שבת חייב מיתה, ואין צריך לומר אם עשה מועד לעצמו. כללו של דבר אין מניחין אותו לחדש דת ולעשות מצוות לעצמו מדעתו וכו'".

2. שיטת הרב קוק בענין הישמעאלים המוסלמים

שאלת הישמעאלים בימינו עלתה בכל חריפותה בדור הקודם כאחד המרכיבים של היתר המכירה בשנת השמיטה. הדיון נסב הן ביחס לאיסור של ישיבתם בארץ, והן ביחס לאיסור של מכירת קרקע לנכרי בארץ, שנובע מאיסור "לא תחנם". בראש מחנה המתירים עמד הרב קוק, ולענין הישמעאלים כתב וז"ל: "והעיקר הוא טעמא דלא תחנם, לא תתן להם חניה בקרקע ובזה י"ל דישמעאלים אינם עו"ז, ודינם כג"ת ומותר לתן להם חניה בקרקע, ולפוסקים רבים נראה דתלוי בפלוגתא דהרמב"ם והראב"ד. דהרמב"ם כתב דאין ג"ת נוהג כי אם בזמן שהיובל נוהג, ומשמע שגם לענין ישיבה וחניה בקרקע צריך דוקא שיקבל בפני ג' שלא לעבוד ע"ז וכל שבע מצוות בני נח, אמנם הראב"ד כתב שאינו מודה לו בישיבת הארץ, משמע דס"ל שגם בזה"ז יש ג"ת לענין ישיבת הארץ. וי"ל דה"נ לענין חניה בקרקע ומדברי הכ"מ משמע שגם הרמב"ם מודה לענין ישיבה ולא נאמר כ"א שאינו ג"ת לכל הדברים. ובאמת י"ל דיש נפקא מינא בין לענין הדברים שנא' בהם בתורה גר, דבעינן דוקא גר תושב גמור והיינו להחיותו, דכתוב גר ותושב וחי עמך, א"כ יש חיוב להחיותו כישראלי ממש אבל מה דאין מפורש דבעי לזה גר אלא הן הרחקות שמפורש בהן ענין עע"ז, א"כ י"ל פשוט דמהני כל שברור לנו שאינו בכלל זה, ובפרט אומה שלמה המוחזקת בכך ע"פ דתה"פ³⁵ וי"ל שלענין הדין דאין מעלין שפיר לא בעי פרטי דין ג"ת כ"א כשאין עוע"ז ג"כ מותר להעלותו אלא דחיוב מצד התורה א"א כ"א בג"ת ממש דגביו כתוב "וחי עמך" ולפ"ז י"ל דה"נ אין איסור כלל למכור לישמעאלים מצד דין חניה בקרקע... א"כ כיון דבנכרי שאינו עע"ז, בפרט אומה שלמה המפורסמת בכך, מסתברא דליכא איסור זה, לכה"פ לדעת הראב"ד בפ"י מה' ע"ז, שכתב דלא בעינן לענין ישיבת הארץ דוקא יובל, וה"ה לענין חניה בקרקע מן הסתם, ולדעת הכס"מ גם הרמב"ם יודה בזה, עכ"פ נראה דאיסור תורה ודאי ליכא באינו עע"ז א"כ יש לסמוך על הר"א בשעת הדחק... (משפט כהן סימן נ"ח). וכן האריך להוכיח בסימן ס"ג³⁶ ושם הסתמך על הב"ח שהובא בהערה 23, וכן בסימן ס"ח.

(35) עפ"י הכ"מ הלכות מאכלות אסורות פ"א ה"ז.

(36) הרצ"י קוק זצ"ל בהערותיו לסי' ס"ג במשפט כהן כתב שנכרי שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז יש לו מעמד ביניים בין עכו"ם לבין ג"ת ומותרת ישיבתו בארץ ואסור להחיותו, וסמך על הראב"ד בהלכות עכו"ם פ"י ה"ו וכך רצה להסביר דעת אביו זצ"ל. ולענ"ד לא כתוב דבר זה בראב"ד, כי הראב"ד חולק על הרמב"ם רק לענין שדין ג"ת נוהג גם כשאין יובל נוהג ואולי גם שא"צ קבלה בפני ג' (כך משמע מהכ"מ שם) אבל פשוט שצריך שיקבל עליו ז' מצוות ואי אפשר להסתפק באי עבודת כוכבים בלבד. וכן הסתמך הרצ"י קוק זצ"ל על רש"י בגיטין ג"ז וסנהדרין צ"ו ועוד, וכבר הוכחנו לעיל בהערה זו ששיטת רש"י היא שדי בקבלה שלא לעבוד ע"ז כדי להיות גר תושב (שיטת הר"מ) אפילו לענין להחיותו שבוה עוסקת הגמרא בגיטין נ"ז. ועוד הסתמך על הרמב"ם בטה"מ ועל החינוך מצוה צ"ד, וכבר הסברנו לעיל בהערה 16 שגם הם הלכו בשיטת רש"י ושאיין להוכיח מדבריהם לשיטת הראב"ד שסובר כדעת חכמים שצריך ←

גם מדברי הרב קוק זצ"ל עולה שאין לישמעאלים דין גר תושב, ורק לענין היתר ישיבתם בארץ, ומכירת קרקע להם בשעת הדחק ולשם הצלת הישוב מפני חורבן ח"ו, העניק להם דין גר תושב. ומה שחידש שנכרי שאינו עובד ע"ז לא חל עליו איסור "לא ישבו בארצך" ולא איסור חניה בקרקע מדין לא תחנם (הכל בשעת הדחק) היא סברת עצמו ואין לה סיוע מהראשונים³⁷ ולדעת הרמב"ם כפי שהסברנו לעיל ודאי הדבר אסור³⁸ (להוציא הבנת הכס"מ ברמב"ם שכבר דחינו אותה לעיל).

3. הרב קוק הסתמך על ב"ח מצונזר

עוד ניסה הרב זצ"ל בסימן ס"ג להסתייע בדרך של ק"ו בדברי הב"ח חו"מ סי' רמ"ט. שאם הב"ח התיר לתת לישמעאלים מתנת חינם משום שאינם עובדי ע"ז, כ"ש שתותר חנייתם בקרקע שהיא יותר תלויה באיסור ע"ז. ודומני שהרב נתלה כאן באילן רופף כיון שלא ברור כלל וכלל אם הב"ח התיר מתנת חינם לישמעאלים; ונביא כאן דברי הב"ח ונבדקם.

כתב הטור בסימן רמ"ט: "...אסור ליתן מתנת חינם לעובד ע"ז אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו". וכתב שם הב"י: "...ומה שכתב רבינו אסור ליתן מתנת חינם לעובד כוכבים לאו לאפוקי ישמעאל הוא אלא לאפוקי גר תושב, דהיינו שקיבל עליו ז' מצוות בני נח וזהו שאנו מצווים להחיותו"³⁹. והשיג על כך הב"ח: "...כתב הב"י לאו לאפוקי גר תושב, דהיינו שקבל עליו ז' מצוות בני נח וזהו שאנו מצווים להחיותו עכ"ל. ולפי דבריו קשה למה לו לרבינו לכתוב לעע"ג ולתת מכשול שיבינו למעט ישמעאלים".

והנה כל הרואה דברי הב"ח חש שהם מקוטעים ולא שלמים, שהרי מן הדין היה שימשיך ויכתוב

קבלת ז' מצוות בפני ג' לצורך גר תושב. וגם ראיתי שהגר"ש ישראלי העיר כן על הרצ"י קוק זצ"ל במאמרו: "מעמד הנכרי במדינה ישראלית לאור התורה" פסקה טו' (הופיע בקובץ התורה והמדינה כרך ז' עמ' 13) וגם החזון איש נקט פשוט בדברי הראב"ד שצריך ז' מצוות.

(37) וכן העיר הגר"ש ישראלי במאמר הנזכר לעיל, עמ' קיג, אמנם ברשב"א בתשובה ח"א סימן ח' משמע כדעת מרן הרב קוק.

(38) ואעפ"י שהרב הרצוג במאמרו "זכויות המיעוטים לפי ההלכה" (הופיע בקובץ תחומין כרך ב') כתב להתיר מכירת קרקעות לישמעאלים תוך הסתמכו על היתרו של הרב קוק זצ"ל – יש לזכור כי הנושאים נכתבו על רקע חסד הלאומים בהקמת המדינה והתחשבות באופיה הדמוקרטי (מתוך הערת העורך בהקדמה למאמר הנ"ל). כמו"כ כדאי לציין כאן פסקה מתוך מאמרו, וכך כתב: ומכיון שמסתבר שהעמידה על הפליה זו (אי מכירת קרקעות לערבים) יכולה היא שתסכן את סכוינו להשגת המדינה היהודית או לגרום הרס אח"כ, ח"ו, יש לסמוך על הדיעה המקילה, ואמנם טרם הוסד המדינה היהודית על יסודות חזקים, כל יהודי המוכר קרקע לנכרי אפילו לערבי מוסלמי הוא מערער את יסוד התאחוותנו בארץ אבותינו ומשים מכשולים על דרכנו לגאולת הארץ והעם ועובר ובוגד יקרא, אבל אחרי הוסד המדינה כבר יהיה המצב אחר, כמובן מאליו, וכמבואר לעיל.

(39) וכן כתב הש"ך ביו"ד קנ"א, יח וז"ל: "כתב ב"י בח"מ סימן רמ"ט בכל עובד כוכבים במשמע אפילו ישמעאל לאפוקי גר תושב דלא ופשוט הוא ע"ש". וכן כתב בדרכי משה הארוך שם, ובפרישה ובסמ"ע.

מה דינם של הישמעאלים⁴⁰! ועוד, אם לפי דעתו מותר לתת לישמעאלים מתנת חינם מדוע סיים הטור אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו, ולתת מכשול שיבינו למעט ישמעאלים? שהרי הישמעאלים ודאי אינם בכלל גר תושב שמצוה להחיותו? ע"כ ודאי צדק הרב דוד קאהן במאמרו "שיטת הב"ח במכירת קרקע ארץ ישראל לישמעאלים" (הופיע במוריה תמוז תש"מ) שהביא גירסא חדשה בדברי הב"ח מהוצאה אחרת של הטור (הוצאת קניגסברג תרכ"ב) שלא נגעה בה יד הצנזור ושם מובאים דברי הב"ח במלואם: "ולפע"ד (המשך דברי הב"ח שהובאו לעיל – הערה שלי) לפי שהמלכויות מקפידים אם יזבירו שם גוי בספרינו במקום שאיננו לכבוד, על כן הסירו מילת גוי וכתבו במקומו לעובדי ע"ז, אבל עיקר הנוסחה בספרי רבינו הוא אסור ליתן מתנת חינם לגוי וכו' וכדאיתה ספ"ק דע"ז עכ"ל". וא"כ אין הבדל בין הב"י והב"ח למסקנה ושניהם סבורים שאסור ליתן לישמעאלים מתנת חינם כיון שאינם בגדר גר תושב.

שיטת המאירי בענין גר תושב

.4

יש מהאחרונים שרצו להתלות במאירי ע"מ לתת לישמעאלים (אפילו נוצרים) דין גר תושב. המאירי קבע יסוד, שכל האיסורים הנובעים מלא תחנם, ולא מעלין, ואי החזרת אבדה, והפליית הגוי בדיני גזיקין כולם מתיחסים לגויים הקדמונים שהיו פרוצים בדתם ועבדו ע"ז ממש. אולם על האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמורות באלוקות לא נאמר כל זאת; והמאירי חזר על יסוד זה במקומות רבים בחידושו (בבא קמא ל"ז ע"ב לענין שור של ישראל שנגח שור של נכרי, ושם קי"ג, א' לענין החזרת אבדתו, ובע"ז ב' ע"ב, ובע"ז ו' ע"א⁴¹) ושם י"ג ע"ב, וכ"ב א', ושם כ"ו, א', ויזמא פ"ד, ב' ועוד).

וגם הרב קוק באגרותיו מזכיר את המאירי, וכך כותב באגרת פ"ט: "לבד מה שהעיקר הוא כדעת המאירי שכל העמים שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחבירו הם כבר נחשבים לגרים תושבים בכל חיובי אדם. אמנם גם אם נאמר כפשטם של פוסקים אחרים ג"כ אין בזה בית מיחוש כיון שיש לפנינו ענין תכלית". (אגרות הראיה חלק א' אגרת פ"ט לתלמידו משה זיידל ז"ל)⁴². אמנם בתשובותיו במשפט כהן לענין היתר המכירה, שהם משנת תרס"ט, אין זכר למאירי, והלא דברים בגו וכן הרב הרצוג זצ"ל במאמרו שהוזכר לעיל אינו מצרף את שיטת המאירי לביסוס היתר מכירת קרקע לישמעאלים למרות שודאי שיטתו היתה ידועה לו. ושמא חששו הגאונים הנ"ל שיד הצנזור אחזה בספרי המאירי וקשה לסמוך על דבריו בענין זה להלכה. ונתעוררתי גם אני לחשש זה משתי סיבות:

(40) וכבר העיר הראש"ל הרב עובדיה יוסף שליט"א במאמרו "בענין היתר מכירת קרקעות בשביעית" (התפרסם במאסף מנחת אהרן לזכרו של הרב אהרן שויקה זצ"ל): "שבכהאי גוונא אין הוכחה כל כך שהוא חולק להלכה ולמעשה וכמו שכתב כיוצא בזה בתשובת מהר"י קולון (שרש פ"ז) ובשו"ת באר שבע (סימן ע"ב דף קי"ב ע"א) ובשו"ת חוט השני (סימן י"ז) ועוד".

(41) ושם כתב שהנוצרים המזכרים במשנה אין הכוונה לנוצרים שיום ראשון הוא יום אידם כמו שהסביר הרמב"ם אלא הכוונה לבבלים העובדים לשמש וקראם נוצרים על שם האמור בירמיהו נוצרים באים מארץ מרחק.

(42) וכן המהר"ץ חיות בקונטרס תפארת ישראל משתמש ביסוד זה כדי לתת לנכרים (נוצרים ומוסלמים) דין גר תושב.

א. אחרי ראותי את דברי הב"י שהובאו על ידי הרב דוד קאהן בחוברת מוריה שהוזכרה לעיל ונצטטם כאן: "ומילתא דפשיטא שכל הגויים שוים בזה בין עובדי כו"ם בין שאינם עובדים דהא לאו אחיך גינהו (המדובר באבידת עכו"ם שמותרת) ורבינו שכתב עובדים כו"ם לאו דוקא, ואיפשר דמשום שבארץ אדום היו המונים מבאישים רוחם של ישראל בעיני המלכים מדין זה וכיוצא בו, וחכמי ישראל היו משיבים דלא נאמרו דברים הללו אלא בעכו"ם שבזמן חכמי התלמוד שהיו עובדים הצלמים ולא היו מודים בבורא עולם ולהם קראו עובדי כו"ם, אבל הגויים שבזמן הזה שמודים בבורא עולם אינם בכלל עובדי כו"ם לענין דין זה וכיוצא בו, ועי"ל דנקט האי לישראל לכלול ישראל שהוא עובד ע"ז שאבידתו מותרת כמו של עכו"ם עכ"ל" (טור חו"מ סימן רס"ו הוצאת קניגסברג).

ב. כאשר עיינתי במאירי ליומא פ"ד ע"ב (מהדורתו של הרב חיים בצלאל רביץ) ושם כתב המאירי: "פקוח נפש אין הולכין בו אחר הרוב, כיצד? חצר שהיו בה ישראלים ועובדי האלילים עמהם שאין אנו מצווים לחלל שבת עליהם אחר שאין להם שום דת וכו'". והעיר המהדיר: "ובנדפס (דהיינו בדפוסים אחרים של המאירי): ועובדי כוכבים ומזלות הקדמונים עמהם, שאין אנו מצווים לחלל שבת עליהם אחר שאין להם שום דת כלל וגם אינם חוששים לחובת חברת האדם ע"כ. וכן להלן בענין זה ישנם שינויים בנדפס לעומת כתב יד פרמה (שהוא כתב היד של המהדיר) עיין הערה הבאה (כתוב: שהרי חזקת רוב גויים – ובנדפס: עובדי כוכבים ומזלות) וכן הערות 211 ו-213 וכן לעיל פ"ה לדף מ"ז א' ד"ה כבר בכת"פ: שהגויים כזבים לכל דבריהם. ובנדפס: שהעובדי כוכבים וכו'. כידוע כתי"פ הוא מדויק ומלא יותר מאחרים ולא נמצא בשום מקום, בספרנו זה עכ"פ, שבכת"פ יחסרו מילים ומשפטים שלמים לעומת הנדפס (עיין מבוא) כ"ז נותן מקום להשערה שההוספות והשינויים הנ"ל מעשה ידי המעתיקים הם עכ"ל". ובכן, לאור הערתו זו של המהדיר, רואים אנו שיד הצנזור שלטה בכתבי המאירי, ואפשר שבכל הקשור למעמדם של הגויים הוסיפו: ...הקדמונים וכו' " כאשר כתב הב"י שהובא לעיל. ודומני שהדבר ראוי למחקר יסודי ומקיף כיון שהדברים נוגעים לכלל מערכת היחסים שבין ישראל לנכרים.

5. שיטת החזו"א בענין הישמעאלים המוסלמים לעומת הרב קוק שצידד ב"היתר המכירה" עמד החזו"א בראש מחנה האוסרים, ולשיטתו אין הישמעאלים בגדר גר תושב לא לפי הרמב"ם ולא לפי הראב"ד וממילא אסור למכור להם קרקע בא"י בכל צורה שהיא. ונביא כאן חלק מדבריו שהובא בספרו חלק זרעים הלכות שביעית סימן כ"ד:

"שני לאוין יש בתורה בנתינת מקום לעכו"ם בארץ, לא ישבו בארצך פן יחטיאו (שמות כג' לג' והר"מ בסהמ"צ ל"ת ג"א והחינוך מצוה צ"ד). לא תחנם (דברים ז', ב). והר"מ בסהמ"צ הזכירו שם לענין חנית קרקע (ולענין מנין חשב איסור ליתן להם חן שם ל"ת ג'). ודין איסור ישיבה הוא שנתחייבנו לגרשו מארצנו והוא חיוב על כל אחד מישראל⁴³ וכש"כ מי שמוכר לו בית או

(43) והגר"ש ישראלי במאמר הנזכר לעיל סבור שהמצוה מוסלת רק על הכלל ולא על כל יחיד ויחיד.

שמשכירו שעובר בל"ת זו. ודעת הראב"ד פ"י מהלכ' עכו"ם ה"ו שאין האזהרה אלא על ז' אומות. אבל שאר אומות רשות, ודעת הר"מ דבכל עובד עכו"ם נוהג דין זה. ודין לא תחנם לכו"ע נוהג בכל עובד כו"ם כדתנן ע"ז י"ט ע"ב וכו'.⁴⁴ ועוד הוסיף שם וכתב שאין הדבר תלוי בקדושת הארץ וע"כ נוהג בכל כבוש עולי מצרים וגם בזמן גלותנו, בנגוד לדעתו של המנ"ח מצוה צ"ד⁴⁴. עוד כתב שם החזו"א: ודעת הר"מ דכיון דאין אנו מקבלין אותו (כי אין יובל נוהג – הערת הכותב) לא הותר ישיבתו בארץ אע"ג שהוא זהיר בז' מצוות דבלא קבלה אין אנו בטוחים בזהירותם ואין אנו בקיאים בהם⁴⁵, אבל דעת הר"א דכל שהוא נזהר בז' מצוות וראוי לקבלו אלא שמפני הקושי נפטרנו מקבלתו ומחויב להחיותו שלא ינהרו כולם לארץ, מ"מ אין איסור בישיבתו שאין כאן חשש פן יחטיאו וכו' ומסתבר דגם לענין חניה בקרקע וליתן להם מתנת חנם נמי במחלוקת שגויה לדעת הר"מ כל שאין לו קבלה מחמרינן עמו כשאר נכרי ולדעת הראב"ד מקילינן עמו. ואף לדעת הראב"ד דוקא שהוא שלם באמונת ישראל, שישראל נתחייב בתרי"ג מצוות וב"ג בז', אבל אם יש לו דעות כוזבות והוא משועבד לדעותיו אף שאין בהם ע"ז ממש, וגם הוא שומר ז' מצוות מצד היושר – שאינו ראוי לקבלו לגר תושב, הרי הוא באיסור ל"ת ובאיסור ישיבה וקרינן בהן פן יחטיאו בכפירותם ואע"ג דלענין לאסור יין בעובד ע"ז תלוי וכמ"ש הר"מ פ"ג מהמ"א הי"א... הכא לענין לא תחנם אין חילוק. (ומסקנתו שם) "ולפיכך אין מקום להתיר למכור לנכרי בשביל להפקיע קדושת שביעית וכו' ". הרי ברורה לנו דעתו של החזו"א, שאיסור לא ישבו בארץ ואיסור מכירת קרקע לישמעאלים אסורה לכו"ע (בין לרמב"ם ובין לראב"ד) כי לישמעאלים אין דין גר תושב לענינים אלו⁴⁶.

נסכם הדברים במה שכתב הרב זוין בספרו לאור ההלכה בפרק השמיטה כשהביא תחילה דעות המקילים שאין לישמעאלים דין עובדי ע"ז ואינם בכלל האיסור של לא תחנם, וסיכם וכתב: "ודאי, שלהלכה אין ב"לא תחנם" בין ישמעאלים לנכרים אחרים ואף המתירים לא אמרו אלא בתורת סניף לשאר הטעמים"⁴⁷.⁴⁸

(44) והגר"ש ישראלי במאמר הגזכר מצדד בדעת המנ"ח.

(45) כדברי המ"מ והמנ"ח בנגוד לדעת הכס"מ.

(46) ולדעתו אף אם יש לנכרי כבר קרקע ישראל אסור להוסיף לו, ודלא כהרב קוק במשפט כהן ובמבוא לשבת הארץ פרק י"ב שרצה לצרף קולא זאת לביסוס היתר המכירה. וכן הסיק כדבר פשוט הרב בצלאל זילטי ז"ל במאמרו "בענין גר תושב" (תורה שבע"פ כ"א).

(47) וכך יוצא מתשובת הרמב"ם שהובאה בהערה 45. וכן דעת הכפתור פרח עמ' קס"ט, וכן דעת פאת השלחן פ"א וכן דעת הדרכי משה הארוך יו"ד קנ"א, ודעת הר"ח שם ודעת הפרישה שם ודעת הש"ך והדרכי תשובה.

(48) אמנם הראש"ל הרב עובדיה יוסף שליט"א נטה להתיר למכור קרקע לישמעאלי שאינו עובד ע"ז (ראה בהערה) וזאת בעיקר בהסתמכו על היתרו של הרב בעל מזבח אדמה (הראש"ל הרב מיוחס) ושוב יש לזכור שמאמרו של הרב עובדיה יוסף מתייחס למכירת קרקע בשביעית, ולא למכירה סתם. כן יש לעיין בספר עטה אור לרב עמנואל טולידאנו שמערער על היתרו של הרב עובדיה יוסף וכן על דברי בעל מזבח אדמה.

והנה הגר"ש הישראלי במאמרו "מעמד הנכרי במדינה ישראלית לאור ההלכה" (התורה והמדינה, זח עמ' צ"ו) יצא לחדש היתר מכירת קרקע לגויים שאינם עובדים ע"ז עפ"י דברי הכ"מ פ"י מהלכות עכו"ם ה"ב שכתב שם: "ומדברי רבינו שהזכיר בכל זה עכו"ם משמע שאם אינו עכו"ם מותר לרפאותו בשכר וכן להעלותו מהבור". והסיק מכאן הגר"ש הישראלי שליט"א שכיון שאיסור רפוי גוי והעלאתו מן הבור נובע מאיסור "לא תחנם" וכן איסור מכירת קרקע בא"י נובע מאותו איסור, אז כשם שאין איסור רפוי חל באלו שאינם עובדים ע"ז, כך גם אין איסור מכירת קרקע חל עליהם. אלא שהוסיף וכתב שזה רק כשאין יד ישראל תקיפה, אבל כשיד ישראל תקיפה אז אסור להניח גויים לשבת בארצנו, וודאי שאסור למכור להם קרקע (ולפי דעתו, בזמן שכתב המאמר בשנת תשס"ו, לא היתה יד ישראל תקיפה). ודבר זה חדש הוא ולא ראיתי מבין האחרונים שדגו בענין מכירת קרקע לנכרי מי שיתיר המכירה על פי הכ"מ הנ"ל.

והנה הרמב"ם בתשובה ס' (בהוצאת פאר הדור, ותשובה ר"ד הוצאת מקיצי נרדמים) כתב מפורש שאיסור לא תחנם חל על כולם, בין עובדי ע"ז ללא עובדיה. וז"ל: "זוה הכל מיוסד (האסור למול גוי לשם רפוי) על מה שאמרו שאסור להציל את העכו"ם, כמו שאמרו עכו"ם לא מעלין ולא מורידין (עיין סנהדרין נ"ו, ע"ז דף י"ג ע"ב, ודף כ"ב) וזה נלמד ממה שאמר הכתוב ולא תחנם ואינו על ענין אם בא גוי למול או שיעשו לו פריעה. ואין חילוק בזה בין עכו"ם לשאר (בהוצאת מקיצי נרדמים): "ואין הפרש בזה בין ישמעאלי לנוצרי וכו'".

והנה הכ"מ הבחין בין גויים עובדי ע"ז לבין שאינם עובדי ע"ז לענין אסור הנאת ייגם – ונתן ביטוי להבחנה זו בשו"ע יו"ד סימן קכ"ד, ו', וז"ל: "כל עובד כוכבים שאינו עובד ע"ז יינו אסור בשתיה ומותר בהנאה וכו'". לעומת זאת לענין מכירת קרקע לא הבחין שום הבחנה כזו יעויין ביו"ד, קנ"א, ו', וע"כ נראה פשוט שלא התכוון הר"מ להתיר מכירת קרקע לגויים שאינם עובדי ע"ז אלא רק לרפאותם ולהצילם בשכר, וכנראה שהרמב"ם סבור לדעת הכ"מ שהרפוי בשכר הוא אסור מדרבנן ולא החמירו בו רק בעובדי ע"ז, ולכן גם הותר הדבר משום איבה כאשר כתב הרמב"ם שם בה"ב.

ועוד נראה לומר שגם לענין רפוי והצלה פסק הכ"מ ההלכה שאין להבדיל בין גויים שעובדים ע"ז לשאינם עובדים ע"ז ובכולם הרפוי וההצלה אסורה בין בחינם ובין בשכר, כאשר כתב בשו"ע יו"ד קנ"ח, א. ואעפ"י שבדפוסים שלנו כתוב שם: "עובדי עבודת כוכבים מו' עממין" ודאי שזו גירסא משובשת כי מה לשו"ע לפסוק הלכה לו' עממין שכבר אבד זכרם, ולא לכתוב מה הדין ביחס לשאר הגויים?! (ואכן בדפוס קרקא אינו מופיע ז' עממין) והסיבה מדוע לא הבחין בין גויים שעובדים ע"ז לשאינם עובדים כאשר הבדיל בדברי הרמב"ם היא, משום שברמב"ם משמע שאיסור רפוי גויים בשכר הוא מדרבנן וע"כ הותר הרפוי בשכר במקום שיש איבה וכן לא החמירו במקום שאינם עובדי עכו"ם, אולם הבי"ע על הסוד סימן קנ"ח הבין שהאיסור להציל בשכר הוא מדארייתא אלא שבמקום איבה הותר הדבר שבו עושה לעצמו ולא לעכו"ם, אבל בחינם אסור, שכיון שעושה בשכר ליכא איבה יותר. ולפי דברינו יוצא שאסור לרפא גויים או להצילם בין בשכר ובין בחינם ואם הם עובדי ע"ז לכו"ע אסור, אלא במקום שיש איבה שאז לדעת הרמ"א מותר אף בחינם. וכבר דנו בכך גדולי זמננו יעויין בציץ אליעזר חלק ח' סי' סו' ושמירת שבת כהלכתה פרק מ' הערה מב' בשם הרב ש"ז אורבך שליט"א שנסו להקל משום איבה ומשום דרכי שלום ושכיום בכל מקרה ובכל מצב קיים חשש איבה, וכן עיין בנשמת אברהם חלק יו"ד בסימן קנ"ח וכן בסימן קנ"א ס"ק א' וכן סימן קנ"ד סק"ב במה שכתב בשם הכנה"ג והדרכי תשובה וכן בסימן קנ"ג סק"א.